

Павел Крейчи
Масариков университет, Бърно

Pavel Krejčí
Masaryk university, Brno
[pkrejci@phil.muni.cz]

Чешкият глагол *tunelovat* и неговите деривати – символ на икономическата престъпност от 90-те години на XX век в Чехия

Abstract: *The change in social and political conditions in Czechoslovakia and then in independent Czechia after 1989 caused significant dynamics in the creation of new words and expressions or the expansion of the meaning of already existing words. A symbolic representative of the emergence of new words and meanings is the verb *tunelovat* and its derivatives (*tunelování*, *tunelář*, etc.), which began to be used to describe a certain way of realizing economic crime, through which privileged individuals from the time of the communist totalitarian regime become a privileged layer of society and in the new conditions of freedom thanks to their connections, financial security from the past and their entrepreneurial cynicism. The article presents a linguistic analysis of this expression and its derivatives from the point of view of lexical semantics, word formation and frequency of use. The analysis is based on both the relevant scientific literature and data from the Czech National Corpus.*

Keywords: *Czech language; semantics, transition, Czech verb *tunelovat*.*

Увод – 90-те години на XX век в Чехия

Промяната в социалните и политическите условия в Чехословакия и след това в независима Чехия след 1989 г. причини значителна динамика в създаването на нови думи и изрази или разширяването на значението на вече съществуващи думи. Символичен представител на възникването на нови думи и значения е глаголът *tunelovat* и неговите деривати (*tunelování*, *tunelář* и др.), който започна да се използва за описание на определен начин на реализиране на икономическа престъпност, чрез която привилегированите индивиди от времето на комунистическия тоталитарен режим стават привилегирован слой от обществото и в новите условия на свобода

благодарение на своите връзки, финансова осигуреност от миналото и на своя предприемачески цинизъм. В текста представям лингвистичен анализ на този израз и неговите деривати от гледна точка на лексикалната семантика, словообразуването и честотността на употребата. Анализът се основава както на съответната научна литература, така и на данни от корпусите.

След падането на комунизма в Чехословакия в края на 1989 година започна ерата на изграждане на ново общество, което трябваше да бъде основано на свобода, демокрация и политически плюрализъм. Между най-големите задачи за новата, вече некомунистическа власт в Прага бяха следните три: 1) изграждане на гражданско общество и развитие на политическата свобода и култура, която да се проявява в редица нови политически и граждански субекти, защитаващи интереси на най-различните обществени слоеве; 2) редефиниция на взаимоотношенията между Чехия и Словакия, които от 1969 година бяха в положение на две равноправни федерални републики, образуващи Чехословакия; и 3) голяма икономическа трансформация. Докато първата задача беше успешно реализирана и новите обществено-политически условия бяха използвани от гражданите на Чехословакия в голям мащаб и с голям ентузиазъм, втората задача беше неуспешна, тъй като съвместната държава на чехите и словаците престана да съществува от 1 януари 1993 година (решението за това бе взето по време на преговорите между партиите – победители от изборите през юни 1992 година, начело с Вацлав Клаус от Гражданската демократична партия, спечелила изборите в Чехия, и Владимир Мечиар от Движението за демократична Словакия, спечелило изборите в Словакия). Третата задача пое като своя мисия Вацлав Клаус и неговият екип от икономически експерти. Реализацията ѝ беше до голяма степен успешна (вж. Angelov, Gyuzelev 1995), Чехия нямаше нужда да се бори с голяма инфлация, рухване на държавната икономика, нито пък с такава престъпност, каквато имахме възможност да наблюдаваме в България или в повечето от страните на бившия СССР. До известна степен уникален в цялата посткомунистическа Европа беше проектът на т.нар. купонна (или ваучерна) приватизация, който беше осъществен и в Полша.¹ Но въпреки това чешкият път към пазарната икономика също не беше без грешки. Неговите критици често посочват декларираното от самия Клаус неразличаване на т.нар. мръсни и чисти пари, несъ-

¹ За повечето виж напр. Angelov, Gyuzelev (1995).

ществуването на качествена правна рамка на приватизационните процеси (икономическите процеси изпреварват законовите) и неуспешната приватизация на редица малки и големи предприятия. Като пример на успешната приватизация можем да посочим продажбата на завода за леки автомобили Шкода Ауто (от гр. Млада Болеслав) на германския Фолксваген, на предприятието за стъклени и порцеланови продукти Скло Унион (от гр. Теплице) на белгийския Главербел или на спестовната каса Ческа споржителна на австрийската Ерсте Банк. Като пример за неуспешната такава може да споменем приватизацията на завода за товарни и луксозни леки автомобили Татра (от гр. Копршивнице), където в началото на 21 век е спряна продукцията на леките автомобили поради неконкурентноспособността и нежеланието на новите собственици да продължи (от началото на процеса Татра е била в ръцете на няколко собственици) или приватизацията на завода за стомана Полди (от Кладно), който вече не съществува и който е пример за това, че продажбата на чехи, т.е. на народа, не на чужденци, не означава автоматично гаранция за положително развитие.

Купонната приватизация даде възможност да възникнат редица ваучерни инвестиционни фондове, на които индивидуалните участници в приватизацията предоставиха своите инвестиционни купони срещу обещанието за добра инвестиция на техните купони, която би трябвало да доведе впоследствие до възможността на изплащането на по-голяма сума от първоначално инвестиранияте хиляда крони (цената на ваучера с купони). След като инвестиционните фондове събраха достатъчно купони от индивидуалните участници, те станаха акционери на тези дружества, в които инвестираха своя капитал. Най-познатият ИФ става Харвардски инвестиционен фонд на чеха Виктор Кожени, който се превърна в символ на измамата.² В

² Виж също: „Oposmlouva stvrдила záměr dvou nejsilnějších politických stran do budoucna už nijak nerevidovat základní parametry klausovské 'transformace české ekonomiky', včetně 'útěku před právníky' a legitimizace 'podnikatelských' hochštaplerů, jako byl Viktor Kožení a další pochybní vítězové transformační hry bez pravidel. Připomeňme, že k takovým hlavním vítězům patřily z podstatné části také kariérní komunistické kádry s konexemi ze starého režimu, jejichž typickým představitelem je Andrej Babiš.“ (Dolejší 2023). [Т.нар. опозиционно споразумение потвърди намерението на двете най-силни политически партии в бъдеще да не преразглеждат основните параметри на Клаусовата „трансформация на чешката икономика“, включително „бягството от юристи“ и легитимирането на „предприемачески“ самозванци като Виктор Кожени и други съмнителни победители в играта на трансформация без правила. Припомняме, че сред тези

статията *Privatizace v Česku* в тази връзка можем да прочетем, че: „Tyto a další fondy se účastnily rozsáhlého **tunelování**, neboť proti nim nebyly nastavené dostatečné ochranné mechanismy“ [Тези и другите фондове са вземали участие в мащабни **далавери**, защото срещу тях не е имало достатъчно добре изградени защитни механизми]. Както виждаме, текстът съдържа думата *tunelování*, която е основната тема на нашия текст.

Данни от речници (чешки и български) и от Чешки национален корпус

Речникът на новите думи в чешки език (Martincová et al. 1998) съдържа освен основния глагол *tunelovat* 'provádět tunelování', т.е. прави незаконно изсмукване/източване на пари с пример „tunelovat banku“, също така отглаголно съществително *tunelování* 'podvodná finanční operace, jejímž cílem je skrytě odčerpání z prosperujícího podniku, banky atp. majetek; takové odčerpání majetku', т.е. финансова измама с цел тайно отнемане на имущество от проспериращо предприятие, банка и др. под.; самото отнемане на имущество, съществително име *tunelář* 'kdo provádí tunelování', т.е. този, който прави незаконно изсмукване на пари или отнемане на имущество с примери „podnik čekala jasná a slibná budoucnost, než si ho všimli tuneláři“ [предприятието го чакаше светло и обещаващо бъдеще, докато не го забелязаха далавераджиите] и „stamilionová konta tunelářů“ [сметки със стотици милиони на измамници] и прилагателно име *tunelářský* 'související s tuneláři', т.е. който е свързан с измамници с пример „velká tunelářská hostina u nás“ [голяма далавераджийска трапеза при нас] (Martincová et al. 1998, p. 311). Като основен речникът разбира израз *tunelování*, който описва най-подробно и при който обяснява, че се използва „ve vyjadřování odborníků z oblasti bankovní, finanční, kriminalistické, v projevech politiků, v publicistice“, т.е. в текстове от банковата, финансовата, криминалистичната, политическата или публицистичната сфера. Интересното е, че речникът не предлага съществителното име *tunel* с преносното му значение. Изданието на редовно актуализирания еднотомен речник на чешкия книжовен език (Filipec et al. 2000) не посочва нито една от тези лексеми с преносно значение.

основни победители бяха и значителна част от кариерните комунистически кадри с връзки от стария режим, чийто типичен представител е Андрей Бабиш.]

Чешко-български речници от последните 25 години са актуални в този смисъл: Двухтомният *Чешко-български речник* съдържа глагол *tunelovat* и съществително име *tunelář* в преносните им значения. Семантиката на глагола е описана като 'незаконно изсмуквам, източвам пари (от банки и под. след 1989 г.)'; семантиката на съществителното като '(финансов) далавераджия, шеф на финансова пирамида (след 1989 г.)' с маркер *publ. (публицизъм)* (Ivanchev, Bachvarov et al. 2002, p. 735, виж също Krejčí 2017, p. 186). И двата израза заедно с основното съществително *tunel* се намират в *Кратък чешко-български речник на не книжовната лексика* – речникът описва значението на глагола *tunelovat* като 'nekalým ročináním vést podnik k bankrotu a sám se obohacovat' с българско обяснение 'източвам (предприятие, банка и под.), облажавам се (с финансова измама), незаконно изсмуквам, източвам пари (от банки и под. след 1989 г.)' (Bachvarov et al. 2011, p. 185). Думата *tunelář* пък означава 'podvodník (v oblasti hospodářské kriminality)' с българско обяснение 'далавераджия, кредитен милионер, перач на пари, финансов измамник, шеф на финансова пирамида (след 1989 г.)' (пак там). Съществителното *tunel*, което в преносен смисъл досега не се е срещало нито в един от предишните речници, тук е описано като 'hospodářský přestupek, bankovní podvod' с българско обяснение 'източване (на банки и под.), финансова измама' (пак там). Интересното е, че в български език няма пряк еквивалент на тези чешки изрази, затова авторите на двата анализирани преводни речника трябва да описват значенията им.

Глагола *tunelovat* се забелязва три пъти, със значение, което Martincová et al. (1998) описва като 'правя незаконно изсмукване/източване на пари', Ivanchev, Bachvarov et al. (2002) като 'незаконно изсмуквам, източвам пари (от банки и под. след 1989 г.)' и Bachvarov et al. (2011) като 'източвам (предприятие, банка и под.), облажавам се (с финансова измама), незаконно изсмуквам, източвам пари (от банки и под. след 1989 г.)'; забелязваме малка разлика в това, че само българските речници правилно допълват, че използването на този глагол в преносен смисъл става чак след 1989 година.

Виж напр. *SPD pro voliče nikdy nic neudělala a neprosadila, je to podnikatelský projekt pana předsedy. Jeden Úsvit už vytuneloval. Jsme tady pro lidi, pro občany. [Партията СПД /СПД = Свобода и пряка демокрация – бел. моя/ никога не е направила нищо за избирателите и никога не е насърчавала нищо, тя е бизнес проект на председате-*

ля. Той вече **е докарал** първото си движение "Зора" до **фалит**. Ние сме тук за хората, за гражданите.]³

Съществителното *tunelář* забелязахме отново три пъти, със значение, което Martinčová et al. (1998) описва като 'този, който прави незаконно изсмукване на пари или отнемане на имущество', Ivanchev, Vachvarov et al. (2002) като '(финансов) далавераджия, шеф на финансова пирамида (след 1989 г.)' и Vachvarov et al. (2011) като 'далавераджия, кредитен милионер, перач на пари, финансов измамник, шеф на финансова пирамида (след 1989 г.)'; и двата български речника отново посочват като граница 1989 година и очевидното е, че особено Vachvarov et al. (2011) описва думата с помощта на повече примери. Виж напр. *Skandální pro mně je, že se stýkal* [Miloš Zeman – бел. моя] *s lidmi pochybných charakterů, o nichž kdysi mluvil jako o tunelářích a podvodnících*. [Това, което намирам за скандално, е, че той [Милош Земан – бел. моя] общува с хора със съмнителен характер, които навремето нарече **измамници** и **мошеници**.]⁴

Само веднъж в речниците забелязахме отглаголното съществително *tunelování* със значение 'финансова измама с цел тайно отнемане на имущество от проспериращо предприятие, банка и др. под.; самото отнемане на имущество' (Martinčová et al. 1998), прилагателното *tunelářský* със значение 'който е свързан с измамници' (пак там) и съществителното *tunel* със значение 'източване (на банки и под.), финансова измама' (Vachvarov et al. 2011).

Виж напр. *Detailně rozpitvala* [Mladá fronta Dnes – бел. моя] *Okamurovo podnikání v mediálním poradenství a cestovním ruchu poukázáním na jeho netransparentnost a vytunelování hnutí Úsvit*. [Той /вестник „Mladá fronta Dnes“ – бел. моя/ *направи дисекция на бизнеса на Окамура в областта на медийното консултиране и*

³ Andrej Babiš в интервю с Thomas Kulidakis, *Novinky.cz*, 2/2023, достъпно на https://www.novinky.cz/clanek/domaci-babis-koalice-zazije-peklo-40423331#dop_ab_variant=885410&dop_source_zone_name=novinky.szhnp.box&source=hp&seq_no=1&utm_campaign=abtest205_redesign_feedu_varBB&utm_medium=z-boxiku&utm_source=www.seznam.cz

⁴ Michael Pánek, *Forum 24*, 3/2023, достъпно на https://www.forum24.cz/jsem-rad-ze-skoncilo-zemanovske-paktovani-s-oligarchy/?utm_source=www.seznam.cz&utm_medium=sekce-z-internetu#dop_ab_variant=884810&dop_source_zone_name=hpfeed.szhnp.box

туризма, като посочи липсата на прозрачност и **умишления фалит** на неговото политическо движение "Зора".]⁵

A volič ANO tomu tleská (stejně jako kdysi obdivovatelé a voliči Václava Klause, který se rovněž pokoušel o **vytunelování** demokracie). [И гласоподавателят на АНГ [АНГ = Алианса на недоволните граждани – бел. моя] аплодира това (също като почитателите и гласоподавателите на Вацлав Клаус, който също се опита да **източва** демокрацията).]⁶

Když někdo od Klause mluví o „bezedné korupční ukrajinské díře“, nejspíš spoléhá na to, že si nikdo nepamatuje veselé **tunelování** za Klausovy éry. Tolik **tunelů** jsme tady nevyhloubili ani při stavbě metra a může to směle soupeřit s hloubícími aktivitami budovatelů římských katakomb. [Когато някой от хората на Вацлав Клаус говори за „бездънна украинска корупционна дупка“, вероятно разчита на факта, че никой не си спомня веселото **източване на пари и измами** от ерата на Клаус. Толкова много **измамнически „тунели“** тук не сме прокопавали дори при строежа на метрото и то може смело да се мери с прокопателните дейности на строителите на римските катакомби.]⁷

Kužitku Agrofertu z daňových úlev pro biopaliva lze přičíst i mnohamiliardové tržby z prodeje hnojiv, osiv a pesticidů plus související příjmy s čištěním, sušením a skladováním řepkového semene s ročním ziskem nejméně 1,5 miliardy korun. Řepkový byznys je lukrativním **tunelem** na veřejné rozpočty. [Към ползата на Agrofert от данъчните облекчения за биогоривата могат да се добавят многомилиардни приходи от продажбата на торове, семена и пестициди, както и свързаните с тях приходи от почистване, сушене и съхранение на ратица с годишна печалба от поне 1,5

⁵ Jiří Sezemský, *Forum 24*, 2/2023, достъпно на https://www.forum24.cz/okamura-vraci-uder-babis-pry-utoci-na-spd-kvuli-osobnim-problemum-ale-v-zasobe-ma-municii/?utm_source=www.seznam.cz&utm_medium=sekce-z-internetu#dop_source_zone_name=hpfeed.sznhp.lptag&dop_ab_variant=null

⁶ Vladimír Just, *Forum 24*, 5/2023, достъпно на https://www.forum24.cz/co-neni-zakazano-je-dovoleno-praktikovana-nemravnost-a-stret-zajmu-made-in-czechia?utm_source=www.seznam.cz&utm_medium=sekce-z-internetu#dop_ab_variant=940210&dop_source_zone_name=hpfeed.sznhp.box

⁷ Jan Jandourek, *Forum 24*, 2/2023, достъпно на https://www.forum24.cz/klausuv-weigl-nazval-ukrajinu-bezednou-korupcni-dirou-uz-slysime-potlesk-z-moskvy/?utm_source=www.seznam.cz&utm_medium=sekce-z-internetu#dop_ab_variant=883710&dop_source_zone_name=hpfeed.sznhp.box

милиарда крони. Бизнесът с раница е доходоносно **източване** на публичните бюджети.]⁸ Книга *Tunel plný krve (Измама пълна с кръв, Jan Urban, 2007)* – за съдебно дело между фирма Diag Human и чешката държава относно търговия с кръвна плазма.

Когато разглеждаме нашия глагол и неговите деривати от гледна точка на словообразуването, забелязваме един много интересен факт – докато основното значение на думата *tunel* е свързано със строителството и преносното значение, което ни интересува, е посочено чак като трето (с маркер *публ.* – виж напр. *Lingea*), при думите *tunelář* и *tunelovat* значенията им в речника вече виждаме в обратен ред (на първо място е преносното им значение с маркер *сленг.*, съответно *публ.*) и дериватите *vytunelovat* и *tunelářský* са само с такова значение (пак там). Отглаголните съществителни *tunelování*, *vytunelování* речникът на *Lingea* не посочва. Положението потвърждават корпусните данни, където освен съществителното *tunel* значението на останалите деривати почти без изключение е свързано с измами, далавери и т.н. (SYN2015).

Заклучение

Деривационното гнездо, което е образувано около съществителното име *tunel* в резултат на метафоричното му преобразуване, съдържа освен посочената немотивирана дума още шест деривата, които образуват следните деривационни вериги: 1. *tunel* → *tunelovat* → *vytunelovat/tunelování* → *vytunelování*; 2. *tunel* → *tunelář* → *tunelářský*. Колкото по-далече сме от основната (немотивираната) дума *tunel*, толкова повече се губи първоначалната ѝ (неметафорична) семантика (ако изобщо е имало такава) и на преден план идва преносното значение, свързано с криминална дейност. Освен в чешки език такъв метафоричен трансфер на основното значение се е развил още в словашкия, причината явно е езиковата близост на двата езика и фактът, че взаимните връзки между тези езици и техните носители не са се прекратили след разпадането на общата държава. Анализираните думи с новото си значение, развило се през 90-те години на XX век, съществуват до ден днешен (както в чешки, така и в словашки език) и са част от речниковия запас на двата пост-чехословашки езика.

⁸ *Forum* 24, 12/2022, достъпно на https://www.forum24.cz/zlaty-dul-jmenem-biopaliva-babisuv-lukrativni-tunel-na-verejne-rozpocty/?utm_source=www.seznam.cz&utm_medium=sekce-z-internetu

Библиография:

Ангелов, И., Гюзелев, Б., 1995. *Масовата приватизация в реформиращите се страни.* София [Angelov, I. and Gyuzelev, B., 1995. *Masovata privatizatsia v reformirashтите се страни.* Sofia.]

https://csd.bg/fileadmin/user_upload/publications_library/files/1995/1995_22_Masovata_privatizacija_v_reformirashchite.pdf [Accessed 19 April 2023]

Бъчваров, Я. и кол. 2011. *Кратък чешко-български речник на не книжовната лексика.* София [Bachvarov, Ya. et al., 2011. *Kratak cheshko-balgarski rechnik na neknizhovnata leksika.* Sofia.]

Иванчев, С., Бъчваров, Я. и кол. 2002. *Чешко-български речник в два тома. Том II P-Ž.* София [Ivanchev, S., Bachvarov, Ya. et al., 2002. *Cheshko-balgarski rechnik v dva toma. Tom II P-Ž.* Sofia.]

Dolejší, K. 2023. Chcimírové nezahálejí. Máme v Česku skutečný „válečný kabinet“, anebo otevíráme dveře ruské hybridní válce? *Forum 24.*

https://www.forum24.cz/chcimirove-nezahaleji-mame-v-cesku-skutecny-valecny-kabinet-anebo-otevirame-dvere-ruske-hybridni-valce?utm_source=www.seznam.cz&utm_medium=sekce-z-internetu#dop_ab_variant=0&dop_source_zone_name=hpfeed.szhnp.box, [Accessed 8 May 2023]

Filipec, J. et al. 2000. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost.* Druhé, opravené a doplněné vydání. Praha.

Krejčí, P. 2017. O nových slovnících česko-bulharském, česko-srbském a česko-makedonském v kontextu česko-jihoslovanské lexikografie po roce 1990. In: *Elena Krejčová, Pavel Krejčí, Quo vadis, philologia?* Brno, pp. 169-186.

Křen, M., Cvrček, V., Čapka, T., Čermáková, A., Hnátková, M., Chlumská, L., Jelínek, T., Kovářiková, D., Petkevič, V., Procházka, P., Skoumalová, H., Škrabal, M., Truneček, P., Vondříčka, P., Zásina, A. 2015. *SYN2015: reprezentativní korpus psané češtiny.* Praha. URL: <http://www.korpus.cz>, [Accessed 30 May 2023]

LINGEA – Internetový slovník současné češtiny. Verze 2.0. URL: <https://www.nechybujte.cz/slovník-soucasne-cestiny/> [Accessed 30 May 2023]

Martincová, O. et al. 1998. *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů.* Praha.

Privatizace v Česku. *Wikipedia.org.* URL:

https://cs.wikipedia.org/wiki/Privatizace_v_Česku [Accessed 19 April 2023]

Spurný, J. (rec.) 2007. Tunel plný krve aneb Kauza Diag Human (trochu jinak). Jan Urban. *Respekt*, 23/2007. URL:

<https://www.respekt.cz/tydenik/2007/23/neuveritelny-chlapik-a-bida-ceske-politiky-2> [Accessed 19 April 2023]

Urban, J. 2007. *Tunel plný krve aneb Kauza Diag Human (trochu jinak).* Praha.